

Latvijas antropoloģijas “politizācija” 20. gadsimta 50. gadu ideoloģiju krustpunktā

Rita Grāvere

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, Latvija

Ievads. Lai gan Baltijas valstis zaudēja savu nacionālo valstiskumu 1940. gadā, padomju režīms savas politiskās, impēriskās ambīcijas pieteica pēc 2. pasaules kara, kad jaunā padomju Latvijas valstiskuma forma diktēja arī kultūras un izglītības politiskās nostādnes. Svarīgākais uzdevums bija “zinātniski” pamatot baltu-slāvu tautu kopīgo cilmi un no tās izrietošo kopīgo likteni.

Darba mērķis, materiāls un metodes. Darba mērķis bija, izmantojot 20. gadsimta 50. un 60. gadu sākuma padomju un emigrācijas presi, arī 1952. gada kompleksās Vissavienības antropoloģiskās ekspedīcijas materiālus, parādīt antropoloģijas zinātnes politizācijas dažādos aspektus.

Rezultāti. Vēl pirms 2. pasaules kara beigām, 1945. gada pavasarī, padomju Latvijas oficiozais laikraksts “Cīņa” pievērsās bioloģiskās antropoloģijas problēmām, informējot lasītājus par Padomju Savienībā veiktiem antropoloģiskiem pētījumiem. Pirmajos pēckara gados Rīgā viens pēc otra ieradās padomju antropologi ar lekcijām par Baltijas tautu etnoģenēzi. 1950. gadā tā laika padomju zinātniskajā literatūrā, balstoties uz zināmajiem etnogrāfiskajiem un antropoloģiskajiem materiāliem, parādījās virkne rakstu, kas bija veltīti Baltijas tautu etnoģenēzes jautājumiem. 1952. gadā bija paredzēta Vissavienības kompleksā antropoloģiski etnogrāfiskā ekspedīcija jaunpievienotajos Padomju Savienības rajonos.

Arī emigrācijas prese nepalika parādā. Redzamākais trimdas antropologs profesors Jēkabs Prīmanis, tāpat kā vācu okupācijas gados, atturējās no antropoloģijas politizācijas. Apoloģēta lomu uzņēmās Zviedrijā pajumti atradušais ārsts ginekologs Jānis Āboliņš (1906–1994).

1964. gadā Āboliņš Stokholmas Baltijas institūtā klausītājiem piedāvāja lekciju kursu Latvijas antropoloģijas vēsturē. Turklāt viņš turpināja tās lasīt visu 1966. un 1967. gadu. 1965. gadā latviešu emigrācijas ārstu laikrakstā “LĀZA Apkārtraksts” parādījās visai pretenciozā J. Āboliņa publikācija Latvijas antropoloģijas vēstures ekskursā. Autors akcentēja domu, ka 1952. gadā Staļina uzdevumā antropologa N. Čeboksarova vadībā ieradās krievi, lai Latvijā (respektīvi, Baltijā) “noskaidrotu etnogrāfiskās un etniskās vēstures problēmas”. Staļins, rakstīja Āboliņš, kā tas arvien mēdz būt šādos gadījumos, dod ne tikai uzdevumu, bet arī atrisinājumu. Un tas ir pavisam vienkāršs – “visas tagadējās tautas ir maisījums no dažādām rasēm un tautu ļaudīm”. Tāpēc ekspedīcijas uzdevums ir paklausīt pavēlei un “zinātniski pierādīt” Staļina vārdu patiesumu.

Secinājumi. Tūlīt pēc 2. pasaules kara, nomainot vācu tīrās rases ideju, antropoloģijā savu politizācijas gājienu uzsāka padomju prese, cīnoties par mītisko baltu-slāvu kopības ideju. Savukārt trimdas rakstniecībā nemainīgi aktuāla uz daudziem gadiem ar tikpat politizētiem argumentiem, kuri tika smelti arī antropoloģijā, ienāca rusifikācijas teorija. Diemžēl, tā kā Latvijas brīvvalsts redzamākie zinātnieki emigrēja, pēckara Latvijā antropoloģijas nozarē neatradās neviens nopietns zinātnieks – atšķirībā no arheologiem, kas varēja izveidot un pamatot savu baltu teoriju. Tāpēc pirmie 10 pēckara gadi Latvijas antropoloģijā iezīmējās vienīgi ar tās politizācijas dažādiem aspektiem.